

Lunds universitet
Socialhögskolan
Komparativ socialpolitik
Höstterminen 2001

Den nya polska skolan

- värdemässiga intentioner
i förändring

Författare: Sverker Göransson
Tomasz Kunatowski

Handledare: Lars Harrysson

ABSTRACT

The purpose of this essay was to examine how the intentions with the Polish school, in a social context, had changed from the round table discussions in 1989 up to 2001. Our main questions were as follows:

- Which were the historical circumstances that shaped the pre-conditions for development of today's intentions in the Polish school system seen in a social context?
- How are these intentions revealed in the education policy during the period?
- How have these intentions changed during the period?
- How does the school staff consider the occurred change of intentions?

The method we used was qualitative. We studied literature and legislation which we supplemented with interviews. The main conclusions of the study was that the Polish school system in a social context, in terms of its' intentions, became more focused on upbringing of pupils and on the family's responsibilities within the school system at the end of the period. The religious education, taught by the Catholic Church, stayed more or less intact. A slow but systematic increase of the importance of pupils rights could be observed. The nationalism was still important thus the willingness of close relations to the European Union reduces the importance of it.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	sida
<i>Förord</i>	5
<i>Inledning</i>	
Problemformulering	6
Syfte och frågeställningar	8
Metod och urval	9
Studiens uppläggning	10
Resultatens tillförlitlighet	12
Urvalsmetoder	13
Källkritik	14
Etiska överväganden	15
Begreppsdiskussion	15
Socialt arbete ett vitt begrepp	15
Värdemässiga intentioner med skolan	16
Fortsatt framställning	16
<i>Förändring och nya viljor</i>	
Polen åter fritt	17
Demokratin tar sina första vacklande steg	18
Oenighet om de värdemässiga intentionerna med skolan i periodens början	19
Valen, och debatterna kring de värdemässiga intentionerna med skolan	23
En ostrukturerad politisk inledning	23
Hjälp i labyrinten	24
Uppvaktnen: Religionsundervisningens effekter	26
90-talets mitt: Ekonomismen påverkar de värdemässiga intentionerna	27
Påsen knyts ihop: Familjen och uppfostran i centrum	29
Reformarbetet tar fart på allvar	32
Till slut ett samlande dokument	32
Familjen bjuds in i skolan	33
Pedagogisk reformation	35
Fotfolkets upplevelser av förändringarna	37
Värdemässiga intentioner med skolan i förändring	39
Vad händer härnäst?	40

Källförteckning	43
Monografier	43
Antologier	44
Officiella tryck	44
Internet	45
Intervjuer	45

FÖRORD

"We are just an advanced breed of monkeys
on a minor planet of a very average star.
But we can understand the Universe.
That makes us something very special."

Stephen Hawking

Efter att ha slutfört denna uppsats vill vi tacka *alla* de individer som har hjälpt oss under vårt arbete. Dock finns det en person som vi vill rikta ett särskilt tack till; Leokadia Jaworska, som lät oss övernatta i hennes bostad under åtta dagar i Warszawa. Utan hennes hjälp och med vår smala budget är det mycket tveksamt om vi hade klarat av att skriva vår uppsats. Ett stort tack vill vi också ge till vår handledare Lars Harryson som genom sina relevanta synpunkter och engagemang har väglett oss i vårt skrivande. Tack!

Sverker Göransson
och
Tomasz Kunatowski

LUND 2002

Inledningen

Problemformulering

“Education is too important
to be left solely to the educators.”
Francis Keppel

Sokrates dömdes till döden 399 f.Kr av Atens styrande för att ”ha vilselett ungdomen”. Denna berömda dödsdom tyder på att redan de gamla grekerna insåg skolans relevans för samhällsutvecklingen. Medvetenheten om skolans betydelse har överlevt fram i modern tid. Ett exempel på detta är den amerikanska statens program, ”War on Poverty”, där president Lyndon B. Johnson-administrationen på inrådan av Francis Keppel (citerad ovan) 1965 anslög 1 miljard dollar årligen till den amerikanska grundskolan i syfte att bekämpa fattigdomen. Ett annat exempel som skildrar skolans förändringspotential kan inhämtas från FN:s historia, då generalförsamling den 10 december 1948 antog och kungjorde en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna. Omedelbart efter denna historiska händelse uppmanade generalförsamlingen alla medlemsstater att offentliggöra förklaringstexten och att ”göra den spridd, känd, läst och förstådd framför allt i skolor och andra undervisningsinstitutioner utan hänsyn till olika länders eller regioners politiska förhållanden”.

Samhället och demokratin genomgår en ständig utveckling där skolan kan användas som ett av de främsta instrumenten för att styra denna förändring. Majoriteten av moderna stater är medvetna om skolans betydelse för samhällsutvecklingen, dock väljer de olika lösningar där den obligatoriska skolan får skilda syften och uppgifter. Skolans mål och syften kan utläsas i enskilda länders värdemässiga intentioner med skolan där man genom utbildningsrelaterad lagstiftning avgränsar skolans verksamhetsområde samt anger de övergripande handlingsstrategierna. Utbildningssystemet har en naturlig tröghet (det tar 9 år för en reform i Sverige som är riktad till förstaklassare att få 100% genomslag i grundskolan). Varför det är svårt att kunna studera förändringsprocessen hur skolan som institution förändrar samhället.

På grund av hastiga samhällsomvälvningar kan dock den tröga processen komma att påskyndas. En ny “design” tar sin form. Detta hände nyligen i Östeuropa i alla de stater som bröt med Sovjettidens diktatur och började bygga sina samhällen på demokratiska ideal.

I dessa länder kan värdemässiga intentioner med skolan ses i ett annat perspektiv eftersom samhällena tvingas bryta med gamla värderingar och införa nya. Genom värdemässiga intentioner med skolan och skolsystemets utbyggnad blir det extra tydligt vart dessa länder är på väg.

En av dessa unga demokratier är Polen som efter 40 år av diktatur har fått chansen att skapa sina egna institutioner och välja sin egen väg. Demokratiseringsprocessen som för Sverige tog 100 år tvingas Polen att genomdriva under 10 år.

Det är förvånande att Polens, trots sin kulturgeografiska närhet till Sverige och sin snabba politiska, ekonomiska och sociala utveckling under de senaste tio åren, är relativt förbiset i den akademiska världen. Särskilt inom det sociala och utbildningsmässiga området finns få undersökningar. Detta kan te sig högst förvånande mot bakgrund av ett polskt EU-medlemskap är i nära antågande. Ett medlemskap skulle dessutom innebära en ökad inverkan på EU:s framtid. Förhållandena i den polska skolan bör alltså i ett längre perspektiv inte ses som en för landet till 100 procent enskild angelägenhet. Polens snabba förändring från en sluten totalitär stat till en demokrati med en fri marknadsekonomi skapar unika möjligheter till studier av olika slag. Genom att undersöka ett antal faktorer i förändringen av de värdemässiga intentioner med skolan efter att Polen har vunnit sin demokratiska suveränitet 1989 kan man få en fingervisning om vart Polen är på väg.

Syfte och frågeställningar

Vårt syfte är att belysa hur de värdemässiga intentionerna med den polska skolan förändrats under perioden efter rundabordssamtalen 1989 till 2001. För att besvara ovanstående kommer vi att använda följande centrala frågeställningar:

- Vilka är de centrala historiska villkor som har präglat utformningen av de värdemässiga intentionerna med den polska skolan fram till 1989?
- Hur framträder de värdemässiga intentionerna med skolan i utbildningspolitiken under perioden?
- Hur har dessa värdemässiga intentionerna med skolan förändrats under perioden?
- Hur uppfattas förändringen av de värdemässiga intentionerna med skolan av ett antal aktörer inom skolan?

Metod och urval

Vi utgår från att socialt arbete bör bedrivas på alla samhällsnivåer, inklusive den socialpolitiska. Skolpolitiken är en viktig del och utgör ett självklart studieobjekt. De snabba omvälvningar i Polen skapar ett särskilt tillfälle att studera olika typer av samhällskapande strömningar, däribland den polska skolpolitiken vars resultat kan bli vägledande för Polens framtid. Kopplingen mellan det sociala arbetet och skolpolitiken behandlas mer ingående i begreppsdiskussionen.

Huvuddelen av vår undersökning kommer att koncentrera sig på följande:

- *studier av den polska utbildningsrelaterade lagstiftningen samt debatter under perioden 1991 till 2001 (inklusive studier av utbildningsreformen från 1999)*
- *intervjuer*
- *brev från utbildningsministeriet*
- *tidigare studier*

Studier av den polska utbildningsrelaterade lagstiftningen och debatter i skolfrågor inom perioden från rundabordssamtalen 1989 till 2001 syftar till att utläsa de övergripande värdemässiga intentionerna med skolan samt belysa den faktiska förändringen på politisk nivå. Vi har försökt finna de centrala politiska strömningarna som har inverkat på utformningen av de polska värdemässiga intentionerna med skolan. Att bara studera lagstiftningsrelaterat material och utesluta debatter skulle ha omöjliggjort en djupare förståelse för de värdemässiga intentionerna med skolan.

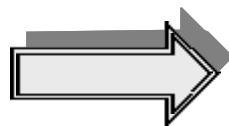
Våra intervjuer syftar till att komplettera våra lag- och läroplanstudier samt att fånga upp strömningar i skolkåren. Genom intervjuer önskar vi få en mer nyanserad bild av hur de värdemässiga intentionerna med skolan upplevs. För att säkerställa denna nyansering har vi valt att genomföra intervjuer med representanter från tre olika yrkeskategorier verksamma inom den polska skolan som på olika sätt kommer i kontakt med de värdemässiga intentionerna.

Undersökning av material från Utbildningsministeriet från 1989 till 2001 syftar till att få ett komplement till studier av Utbildningsreformen 1999 samt en bättre förståelsegrund för studier av den utbildningsrelaterade lagstiftningen från 1991 och 2001.

Det finns ett fåtal studier som behandlar den senaste utvecklingen i den polska skolan. De studier som finns omfattar oftast perioden fram till starten av demokratiseringsprocessen - alltså tiden precis efter 1989. Majoriteten av undersökningar från tiden efter 1989 är icke-översatta polska nationella studier.

Nedanstående figur presenterar översiktligt vårt undersökningsmaterial samt visar dess konkreta värde för undersökningen.

Värdemässiga intentioner med skolan

Lagstiftning och Läroplan

Uppfattning av värdemässiga intentioner

Lärare, rektor, tvåskolpedagoger

Studiens uppläggning

Inledningsvis gjordes en för ändamålet omfattande pilotstudie som syftade till att kartlägga vilket behov som fanns för det fortsatta arbetet. Därefter genomfördes intervjuer och fortsatt kunskapsinhämtande i ovan beskrivna källor. Slutligen analyserades allt material och de slutsatser som uppsatsen vilar på kunde till sist spåras.

I syfte att få en så nyanserad förståelse som möjligt av det aktuella skeendet – förändringen av de värdemässiga intentionerna med skolan – har vi valt att göra en kvalitativ undersökning. Valt område har medfört att en kvantitativ metod i det närmaste hade varit omöjlig att genomföra, främst av två anledningar: (1) Ämnets karaktär som kräver en djupare förståelse. (2) Ett alltför omfattande och tidskrävande arbete med inhämtande av information på plats

och bearbetning på hemmaplan. I sammanhanget såg vi det som naturligt att genomföra en pilotstudie. Denna syftade främst till att ge en förförståelse för den polska närhistoriska utvecklingen och, ej att förglömma, problematisera och därmed bättre tolka polska begrepp inom det aktuella området. Vi ville också bilda oss en kunskapsgrund utifrån vilken vi kunde bygga upp vår fortsatta undersökning, dvs. genom att öka kunskapen kring skolpolitiken kunna få en schematisk bild över förändringen och slutligen kunna ställa relevanta frågor i huvudundersökningen. I pilotstudien ingick en summarisk intervju med en polsk utbytesstudent som studerade socialt arbete. Ett par telefonsamtal till två verksamma lärare i Polen, samt en överskådlig genomgång av befintliga studier på området. Efter genomförandet av pilotstudien förstod vi att slutmålet med det induktiva närmandet – att bilda hypoteser – skulle bli vanskligt. Under arbetets gång har dock denna problematik varit relevant och intressant att brottas med. Det har tvingat oss till att ta hänsyn till flera faktorer och utsagor samtidigt som vi varit tvungna att hålla oss borta från alltför förhastade slutsatser under analysen av materialet.

För att få en föreställning om hur de värdemässiga intentionerna förändrats insåg vi tidigt i pilotstudien att ett studium av skolplaner, lagar, vetenskapliga artiklar, forskningsrapporter, avhandlingar och övrig litteratur i ämnet inte skulle vara tillfylles för att kunna besvara vårt syfte. Nämnt föreställning skulle kräva att vi på ett lämpligt sätt valde ett adekvat antal människor verksamma inom vårt område, skolan. Och som, vilket vi förstod efter vår pilotstudie, berörs av de värdemässiga intentionerna. Vi valde att intervjua fyra personer: en lärare, två skolpedagoger och en rektor verksamma inom två offentliga skolor i Polens största stad, tillika huvudstad. En intervju genomfördes dessutom med en rektor för att få en uppfattning om hur en person i en ledande befattning över tiden uppfattat förändringen. Den är alltså att betrakta som mer kompletterande. Transkribering har gjorts av samtliga intervjuer. Denna har inkluderat översättning från polska till svenska. För att få en inte alltför snedvriden uppfattning om förändringen över tidsperioden valde vi alltså sammanfattningsvis att intervjua människor som både har arbetat och arbetar inom den aktuella tidsperioden. Gruppen ska alltså inte ses som ett slags stickprov som får representera en hel population utan snarare användas som en fingervisning om hur förändringarna över tiden har uppfattats av en grupp i en för landet egenartad miljö (Robson, 1993:141).

Resultatens tillförlitlighet

Att studera debatter innebär i sig ett riskmoment då man tvingas att dra en generaliserande slutsats av det studerade materialet i vilket enskilda ledamöters debattinlägg kan framträda mer än andras. Begreppet värdemässiga intentioner bygger till viss del på summan av alla de politiska besluten som rör de utbildningsmässiga frågorna. Mängden av olika beslut skapar redan här en riskfaktor.

I Polens fall har den politiska arenan efter kommunismens fall 1989 präglats av relativt ostabila och oklara politiska formationer (som beskrivs längre fram i texten), vilket ytterligare har bidragit till svårigheterna i att urskilja värdemässiga intentioner med skolan.

Under kommunisttiden hade staten nästintill en total kontroll av informationsflödet i Polen. Utbildningssystemet liksom all annan offentlig verksamhet var strikt censurerad. Även om den officiella censuren togs bort i samma stund som maktskiftet 1989 finns det fortfarande i Polen ett stort underskott i tillgången på information. Detta orsakas främst av en avsaknad av utvecklade informationskanaler (Buk-Berge, 1997:5). Denna brist på tillgång på material och information har i många avseende märkts under insamlingsperioden och kan ha begränsat bredden av analysen.

Intervjuresultaten bör också ses i skenet av (1) respondenterna som är verksamma på *offentligt drivna skolor med en solid ekonomi relativt den genomsnittliga polska grundskolan*, (2) de båda skolornas upptagningsområde är *innerstad* och (3) *närheten till skolministeriet*. Detta kan påverka implementeringen av de politiska besluten och därmed uppfattningen om de värdemässiga intentionerna. Resultaten kan alltså inte ge ett svar på vad *alla* verksamma anser i *hela* Polen, eller vara ett slags prognos på "vad som komma skall".

När det gäller dokumentstudier finns det ett flertal riskmoment som kan ha inverkat negativt på tillförlitligheten av våra resultat. I våra skriftliga förfrågningar till Utbildningsministeriet om att få skriftligt material, alternativt att få hjälp i sökandet efter relevant material blev vi avvisade och hänvisade till att själva söka i Sejmens (den polska lagstiftande organet) digitala databas. Databasen som är tillgänglig över internet innehåller en mängd data över Polens lagar, lagstiftningsprocessen, ledamötenas förfrågningar till regeringen, Sejmens transkriberade debatter mm. Informationen på denna databas söks genom kraftiga och relativt

invecklade sökmotorer vilket försvårat och fördröjt insamlingen av materialet. Risken att vår undersökning saknar viktiga dokument eller att våra slutsatser bygger på felaktiga premisser bedömer vi som liten då vi har lagt extra mycket tidresurser på att motverka det ovannämnda.

Avslutningsvis vill vi påpeka att detta arbete försöker beskriva komplicerade, mångfacetterade förändringar med en ideologisk prägel som ger utrymme för tolkningsmöjligheter. Vår absoluta strävan har varit att analysera den inträffade förändringen så objektivt som möjligt.

Genom att läsa andras icke-polskskrivna studier eller beskrivningar av Polen har vi märkt att samma fenomen eller händelseförlopp beskrivs olika, inte bara beroende på den subjektiva karaktären av ämnet utan även på grund av översättningsproblematik. Då vi inte skriver det här arbetet på polska drabbas vi av samma problem. Särskilt synligt är det vid begreppsdiskussioner då man tvingas att översätta polska till andra språk.

Urvalsmetoder

Efter en genomgång av lagstiftningsförändringar i Polen under perioden 1991-2001 kunde vi urskilja ett flertal lagar som kan ha inverkat på de värdemässiga intentionerna. De flesta av de lagar som vi ansåg som relevanta för vår studie berörde olika utbildningsfrågor och kom således att beröra de värdemässiga intentionernas bäring mot skolan. Den viktigaste informationskällan till att ta reda på lagstiftarnas intentioner var olika typer av debatter och interpellationer i det polska parlamentets första kammare – Sejmen. Vi utgick från följande debatter: 25-04-92, 1 *Kadencja*, 13 *Posiedzenie*, 3 *Dzien*, 09-06-94, 2 *Kadencja*, 22 *Posiedzenie*, 1 *Dzien*, 3 *Kadencja*, 20-05-98, 18 *Posiedzenie*, 1 *Dzien*, 24-06-99, 4 *Kadencja*, 52 *Posiedzenie*, 2 *Dzien*. Dessa debatter utgör grunden för de politiska diskussionerna i framställningen, till förmån för de andra i det oerhört omfattande materialet. Genom de omfattande diskussionerna mellan ledamöter och regeringsrepresentanter, som transkriberas och läggs ut på den offentliga digitala databasen, kunde vi utläsa lagstiftarnas ofta mångfassetterade och invecklade intentioner med reformarbetet.

Personer som vi intervjuade är verksamma inom det aktuella området. Främst på grundval av att vi ville få svar på frågan om hur man uppfattade förändringarna. Stickprovsundersökningen får bedömas som icke-slumpmässig. För det första skulle ett urval

som medfört en resa till polsk landsbygd inte varit genomförbar inom projektets tidsram. För det andra har urvalet blivit styrt så till vida att de kontakter som togs från början var inriktade endast mot Warszawa. Intervjuerna har haft en diskuterande karaktär då vi genom öppna frågor tillät respondenten att fokusera på enligt dem själva relevanta förändringarna under perioden.

Källkritik

Vår uppsats vilar främst på primärdata vilket vi ser som en tillgång. Detta har dock ställt stora krav på en detaljerad genomgång. Nedan ges en beskrivning av tillvägagångssättet i detta arbete. I avsnittet där vi skriver om debatten som föregick de värdemässiga intentionerna med skolan i periodens början 1989 – 1991, använder vi oss av sekundärdata, som har insamlats av Elisabeth Buk-Berge, Dr. i pedagogik vid Universitetet i Oslo.

Internet har använts i stor omfattning p.g.a. av dess fördel avseende informationstillgänglighet och snabbhet. Viss information finns dessutom endast tillgänglig i databaser som nås över internet. Då vi använt internet som källa har vi valt att hålla oss till offentliga databaser såsom till exempel utbildningsministeriets och polska parlamentets publicering av utbildningrelaterade dokument. Vi förutsätter att dessa är att betrakta som officiella och aktuella, dock är vi medvetna om det kan finnas en risk med internetpublicerat material då originalmaterialet kan ha förändrats. På grund av bristen på tillgängligt material som berör den polska politiska utvecklingen blev vi tvungna att i en del av kommentarerna till den politiska utvecklingen i Polen utgå från en internetsida som är att betrakta som en dagstidning. Åt detta har tagits särskild hänsyn genom att vi har sparat författaren till texten som är verksam vid ett polskt universitet. Självklart kan vi i detta hänseende inte helt bortse från textens subjektiva art.

Den polska förvaltningsapparatusens uppbyggnad har en stor självständighet när det gäller utformningen och implementeringen av de politiska besluten samt informationsflödet till utomstående. Genom att ta hänsyn till ett flertal källor har vi strävat efter att minimera riskerna och ändå kunna dra tillräckligt objektiva slutsatser.

Intervjuerna är av värderande karaktär, då de bland annat är ett slags mått på hur väl utbildningslagarnas intentioner upplevs. För att undvika en endimensionell bild valdes tre

yrkeskategorier på två skolor. Tidigare har berörts intervjumaterialets begränsningar och det kan även här understrykas att de förhållanden vi ser i resultatet bygger på – i intervjuernas fall – en begränsad grupps uppfattningar.

Etiska överväganden

På grund av ringa tidsutrymme kan vi tyvärr inte erbjuda våra respondenter att ta del av materialet i översatt form (från svenska till polska). Dock kommer ett Abstract såväl på engelska som på polska att tillsändas samtliga respondenter. Om detta är respondenten informerad innan genomförd intervju. Intervjupersonerna har medgivit att framträda med namn.

Begreppsdiskussion

I syfte att klagöra samband och undvika missförstånd mellan läsare och författare görs nedan en ansats att tydliggöra de för framställningen centrala begreppen.

Socialt arbete – ett vitt begrepp

Socialt arbete är en ung disciplin – relativt andra vetenskapliga discipliner - som fortfarande strävar efter en identitet. Denna strävan syns tydligt i splittringen och mångfalden av de definitioner som har försökt rama in det sociala arbetets fält. Svårigheterna att definiera socialt arbete är många. Inget enskilt definitionsförsök kan heller sägas vara särskilt framgångsrikt avseende spridning, teoretiskt erkännande eller allmänt accepterande. Faktumet att definitionerna sinsemellan är så olika i fråga om innehåll vittnar också om splittring och frånvaro av kumulativ kunskapsbyggnad. Mot bakgrund av ovanstående är det rimligt att påstå att den ultimata definitionen ännu inte är skriven. I takt med att fältet mognar, teoretisk och professionellt, ökar förutsättningar att definiera dess karaktär och tydliggöra dess grundvallar (Bergmark, 1998:144).

Kan då det sociala arbetet vara en del av skolan? Eftersom vi utgår från en strukturell syn på samhällsproblematiken, som Michael Payne beskriver i boken “Modern Social Work Theory” (Payne, 1998:214), blir skolan som institution på grund av sin bredd och strukturella tillgänglighet ytterst central för utövandet av det sociala arbetet.

Vi väljer att diskutera de värdemässiga intentionerna utifrån ovanstående ramar och diskuterar därmed som utgångspunkt att skolan är en del av ett socialt arbete.

Värdemässiga intentioner med skolan

Skolan och det övriga samhällslivet verkar i ett ömsesidigt beroende där samhället påverkar skolans utformning och förutsättningar samtidigt som skolan som enskild aktör genom att förmedla kunskaper och värderingar till elever utövar inflytandet över samhället. Särskilt i ett samhälle där skolan är offentlig och omfattar alla medborgare är skolan omöjlig att förbise som en viktig faktor i samhälletsutvecklingen (Hursch & Ross, 2000:77-83).

Vi väljer att se värdemässiga intentioner med skolan i skenet av en medveten politik som syftar till att påverka skolans dynamik i en speciell riktning. Med andra ord är de värdemässiga intentionerna med skolan – förutom den allmänt antagna definitionen med skolan som kunskapsförmedlare – den skolkultur som används för att förmedla de av samhället sanktionerade normerna och värderingarna.

Pilotstudien och den historiska genomgången gav vid handen att diskussionen kring förändringen under den aktuella tidsperioden främst skulle beröra följande perspektiv: Uppfostran inom skolans ramar, religionsundervisning, familjen och nationalismen.

Fortsatt framställning

Den fortsatta framställningen berör de centrala punkter i historien, politiken och lagstiftningen som ligger till grund för de utmärkande värdemässiga intentionerna med skolan. I framställningen diskuteras intentionerna samtidigt som de analyseras utifrån politiska perspektiv och vad de verksamma anser om omställningarna. Med hänsyn till vad som tagits upp i diskussionen lyfts avslutningsvis de mest framträdande förändringarna fram varpå slutdiskussionen resonerar kring värdemässiga intentioner med skolan i ett vidare perspektiv.

Uppsatsens fortsatta framställning har alltså en ansats att föra en diskussion, där redovisningen av materialet och analysen blir en del av denna diskussion.

Förändring och nya viljor

Polen åter fritt

Den polska skolan bör ses i skenet av en inte alltför okomplicerad historia. Den polska historien kan spåras till 900-talet då polanerna enades med några andra västslaviska stammar. Tiden fram till vad vi i dagligt tal kan betrakta som en modern stat med demokratisk grundlag präglades av krig, allianser och förbund där till slut en kraftansträngning 1791 ledde fram till den så kallade Tredje maj-författningen. Denna har en central roll så till vida att den bland annat införde majoritetsbeslut och därmed avskaffade vetorätten i den polska riksdagen. Här ses en av de första europeiska demokratierna växa fram. Trots sin modernitet lyckades inte reformen att rädda Polen från att styckas upp och upphöra att existera. Först under mellankrigstiden återuppstod Polen – hösten 1918 - efter att Polens ockupationsmakter lidit nederlag. Polens nyvunna suveränitet var resultatet av nationella strävanden som höll Polens ideal och kultur levande. Drömmen om nationellt oberoende spelade stor roll i att leda Polen till självständighet, och folkets eufori över att vara fria och frustrationen över att ha varit ockuperat under lång tid medförde att den polska nationalismen stärktes ytterligare (Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:281-285).

Den efterföljande perioden var en tid då demokratiska värden gällde där politiska partier kunde verka fritt och där press och oberoende fackföreningar gavs utrymme för sin verksamhet. Denna period blev dock kortvarig. På ett auktoritärt sätt – i ett modernt perspektiv med diktatoriska inslag - styrde Pilsudski Polen efter en stadskupp fram till sin död 1935. Under andra världskriget sattes den polska befolkningen på hårda prov med stora mänskliga lidanden och materiella förluster. 17 % av den totala populationen dog (av dessa var ca 50% polska judar) och på flera håll utplånades infrastrukturen där bland annat den polska huvudstaden Warszawa jämnades med marken av nazisterna. I och med II-världskrigets slut upphörde åter Polens självstyre och krigets utfall medförde att dåvarande Sovjetunionen lade landet under sina fötter och skapade monopol på makten (Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:286-288).

Följande år skulle dock inte visa sig särskilt "lätta" i en jämförelse. Sovjettidens ockupationsår präglades av inre instabilitet i Polen med studentrevolter som följdes av att tusentals personer fängslades. Intellectuella tvingades lämna sina arbeten och i vissa fall

skedde interneringar. Under början av 70-talet uppstod även massiva strejker vid varven där de intellektuella stödde de strejkande arbetarna. Allt mynnade till slut ut i ett bildande av en fristående fackföreningsrörelse, *Solidaritet*. Ett för dåtidens östländer helt unikt utfall. Lech Walesa blev rörelsens ledare. 9 år senare inledde partiledaren Jaruzelski de så kallade Rundabordsförhandlingarna. Utgången blev en kompromiss som gick ut på en uppgörelse mellan Solidaritet och kommunistregeringen. Kommunistpartiet upplöstes 1990 och Lech Walesa kunde året därpå i ett direktval utses till landets förste demokratiskt valde president (Albert, 1994:904).

En annan aspekt som får anses som karaktäristiskt för Polens utveckling efter andra världskriget är det *privata jordbrukets överlevnad*, vilket får anses exceptionellt i jämförelse med andra östländer där jordbruket kollektiviserades. På samma sätt som under 1800-talet och under Tysklands ockupation har *kyrkan* under kommunismen varit den samlande kraften för den politiska oppositionen (Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:289).

De centrala historiska villkor som har präglat utformningen av de värdemässiga intentionerna med den polska skolan fram till 1989, kan sammanfattningsvis sägas vara att Polen under 123 år varit borta från den Europeiska kartan. Denna tid präglas av en stark längtan efter suveränitet med tre blodiga uppror som följde. I spåren av Versailles-freden erhöll Polen sin efterlängtnade frihet. En frihet som varade under en kort period (1918 – 1939) som avbröts av Tysklands ockupation. Tysklands sexåriga ockupation kostade alltså 17 % av befolkningen livet. Jalta-konferensen innebar för Polens vidkommande att kommunismen blev den rådande ideologin fram till 1989.

Ovanstående – framförallt nationalism och kyrkans betydelse - kom att påverka den efterföljande debatten om de värdemässiga intentionerna med skolan.

Demokratin tar sina första vacklande steg

När Sovjetunionen visade en inre svaghet och klargjorde att man inte skulle agera för att behålla sitt inflytande i östeuropeiska stater skedde en fredlig revolution i Polen, en lugn avveckling från kommunistdiktatur till ett demokratiskt flerpartisystem (Gerner, red. Karlsson, 1999:150).

Den kommunistiska regeringen tillsammans med oppositionen, kom överens om att inleda s.k. Rundabordsamtal som var början på en större demokratiseringsprocess. Rundabordsamtalen resulterade i ett flertal reformer däribland en författningsändring som gjorde det möjligt att bryta kommunistpartiets maktfullkomlighet och införa ett pluralistiskt, parlamentariskt partistyre i Polen. Sejmen, med 460 platser, blev Polens Andra Kammare och Senaten med 100 platser blev Polens Första Kammare (Kuusela, red. Pridham & Vanhanen, 1994:130). En av överenskommelserna från Rundabordsamtalen var att minska risken för en sovjetisk reaktion samt minimera de inre spänningarna i landet. Detta åstadkoms genom att valordningen till Sejmen och Senaten 1989 garanterade en majoritet för kommunistpartiet. Endast 161 av 460 ledamötsplatser var ställda till väljarnas förfogande (Albert, 1994:893). Valet 1989 slutade med att alla tillgängliga platser i Sejmen samt 99 av 100 platser till Senaten togs av solidaritetsrörelsen, vilket tydde på ett reformstöd bland befolkningen (East 1992:124). Mazowieckiregeringens största uppgift blev att fredligt påbörja en demokratiseringsprocess samt att reformera de ekonomiska strukturerna genom införandet av marknadsekonomi. Trots det enorma folkliga stödet till solidaritetsrörelsen blev de flesta besluten som togs 1989 kompromisser med det kvoterade kommunistiska partiet. Detta kom också att påverka utformningen av Utbildningslagen 1991 eftersom kompromissandan vid Rundabordsamtalen resulterade i besluten som präglades av framtvingade konsensuslösningar. Dock fanns det en tid före dessa konsensuslösningar...

Oenighet om de värdemässiga intentionerna med skolan i periodens början

Den slutgiltiga versionen av den nya Utbildningslagen föregicks av en mängd debatter och åsiktsinlägg. Dessa kan med fördel studeras för att få ett grepp om värdegrunder och intentioner i periodens början. De områden där meningsutbytet var som mest intensivt ger en fingervisning om vilka faktorer som 1991 var av särskilt stort intresse för utformningen av den nya Utbildningslagen. Vad som starkt skulle genomsyra debatten, skulle också karakterisera intentionerna med skolan.

Den värdegrund på vilken den polska grundskolan skulle komma att vila arbetades fram under ett slags kompromissande. En av de stora frågorna som föregick utformandet av den slutgiltiga texten i Lagen om det polska utbildningssystemet var skrivelsen om kristna värden. Två ledamöter från de konservativt kristna partierna i parlamentet, J. Lopuszanski och I. Czezyk, framhöll att den kristna värdegrunden skulle framhållas i texten (Buk-Berge,

1997:38). Minoriteten (som bland annat representerades av Lopuszanski och Czezyk) fick stor framgång i sin strävan, och den slutgiltiga versionen gav vid handen att värdegrunden i den polska skolan skulle vara kristen. Detta konstaterande kan inte helt och hållet lämnas fritt från kommentarer. Majoritetens motstånd till att skriva in ordet kristen som värdegrund uteblev mer eller mindre. Den främsta anledning till detta är, menar Buk-Berge som studerat debatten som föregick Utbildningslagen 1991, att parlamentet var ense om att den värdegrund som de Mänskliga rättigheterna vilar på i grunden är kristna. De Mänskliga rättigheterna har i sin tur legat som grund i utformningen av Utbildningslagen varför den i sin tur kan sägas vila på kristna värden. Minoriteten fick alltså med ordet kristen i texten. I sammanhanget ska sägas att det i Utbildningslagens ingress refereras till de tre grunddokumenten; FN:s deklaration om de Mänskliga rättigheterna, Barnkonventionen och Internationella konventionen om civila och politiska rättigheter. Skrivelsen kan alltså betraktas som en kompromiss från båda lägren.

Förklaringen till den breda förankringen av den kristna värdegrunden bör ses i ett historiskt perspektiv. Under större delen av efterkrigstiden befäste den Katolska Kyrkan sin position hos den polska befolkningen. Den enda tillåtna sekulariserade ideologin medförde att den polska befolkningen endast kunde falla tillbaka på den i folklagen starka Katolska Kyrkan. Till skillnad från övriga östeuropeiska länder fick den Katolska Kyrkan i Polen under ockupationen fortsätta sin religiösa utövning, om än i begränsad skala. Företrädesvis dess ceremoniella praktik fick stor betydelse. Den utgjorde således det enda alternativet till dåvarande statsmaktens erbjudanden. I skolan - som normbildande institution - förekom ingen verksamhet som kunde kopplas till Katolska Kyrkan. Tvärtom tävlade skolan med de traditionella värdeförmedlarna som kyrkan och familjen (Fizman, 1972:4). I sammanhanget måste framhållas att den katolska kyrkan under kommunisttiden bedrev en regelrätt religiös undervisning utanför skolans ram med ett mycket högt deltagande (Radziewicz-Winnicki, 1998:4).

Buk-Berge menar att de grundläggande intentionerna; solidaritet, rättfärdighet och frihet, som står inskrivna i Utbildningslagens Preamble från 1991, är ett resultat av att de har setts i skenet av den Katolska Kyrkans etiska principer. I sammanhanget bör göras en distinktion. Buk-Berge framhåller att Påven Johannes Paulus den II i "Sollicitudo rei socialis" understryker att den Katolska Kyrkan ska ge en vägledning i den kristna handlingen. Den är inte en tredje väg mellan liberal kapitalism och kollektivistisk marxism eller överhuvudtaget någon ideologi, utan en teologi, huvudsakligen moralisk. Den skulle alltså kunna likställas

med ett slags allomfattande etik. Slutsatsen är alltså att kyrkan inte vill identifiera sig med något politiskt parti men den har förhoppningar om att den kristna värdegrunden ska genomsyra statsapparaten politik, till exempel genom värdemässiga intentioner med skolan. I sammanhanget bör nämnas att det däremot finns en rad polska partier som mer än andra, vill bli identifierade med den Katolska Kyrkan och dess lära.

I debatten i parlamentet framhöll en del talare just behovet av vägvisning. Alltså vad påven beskrivit i "Sollicitudo rei socialis". I retoriken underblåstes behovet av den kristna etiken i samhällslivet. En del talare menade att det fanns en civilisationskris i vilken det förekom ett ökat antal skilsmässor, narkomani, ansvarslöshet i förhållande till andra människor och en passiv hållning till uppgifter i samhällslivet. Idealerna hade mist sin legitimitet bland ungdomen under kommunisttiden. Den situation som nu uppstått skulle mötas med införandet av religion i undervisningen. Assistansen skulle komma från de kristna värdena och fungera som vägvisare såväl för lärare som för elev (Buk-Berge, 1997:49).

Kan då den Katolska Kyrkans plats som utgångspunktsideal framstå som anmärkningsvärd? Minoritetens – som i modifierade former till slut fick igenom sin ståndpunkt – förklaring till sin åsikt framgår av följande uttalande från en representant från de kristna partierna: "I vår text går vi inte bort från de internationella konventionerna. Det vi föreslår är bara en öppning mot de universella värdena av den kristna etiken och öppning mot vårt kulturarv" (Buk-Berge, 1997:53). Just detta, att de "universella värdena av den kristna etiken" förstås i universell mening, gör dem gripbara för en större skara. Lärare som inkorporerar det polska kristna kulturarvet blir enligt förespråkarna ett vid-horisont-tänkande (Buk-Berge, 1997:54).

Den katolska traditionen har genom åren blivit ett med nationalismen. Katolicismen har varit en viktig aktör på den politiska scenen där den har varit involverad på områden som i andra länder sköts av sekulariserade institutioner. Detta kan förklaras av den historiska utvecklingen i Polen som har präglats av många krig och att Polen i 123 år (från 1795 fram till 1918) saknat suveränitet. Polens enorma mänskliga och materiella förluster i båda världskrigen (Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:288) har starkt påverkat den polska nationalkänslan och skapat en särskild solidaritet mellan kyrkan och nationen. Nobelpristagaren, Czeslaw Milosz, skriver i boken "Mitt Europa": "En inte oväsentlig anledning till konflikten var den polska katolicismens särdrag, som utformats av den historiska situationen, särskilt på 1800-talet, för kyrkans perifera områden, d.v.s. i detta fall motståndet mot den protestantiska Tyskland och

det ortodoxa Ryssland. Hela den polska kulturen hade stått under Vatikanens inflyttande och den kortvariga reformationsjäsningen utgjorde inget undantag. Den stora striden ledde snarare till ett ökat intresse för påvendomen än till definitivt fjärmande. Då den stora nationalismen uppstod efter statens fall, satte man likhetstecken mellan begrepp 'polack' och 'katolik'. Under tsartiden medförde en övergång till den ortodoxa tron en uteslutning ur gemenskapen: en sådan människa förtjänade misstro som en potentiell eller verklig förrädare. Religionen blev alltså den institution som bevarade den nationella särarten.”

Katolicismen och nationalismen utgör alltså ett ömsesidigt par, där den ene inte utesluter den andre. Tvärtom, ord som ”fäderneslandet”, ”nation”, ”nationell kultur”, ”ansvar” och ”plikter” framträder ofta tillsammans med det berörda ”kristna värdena”. I debatten som föregår den nya Utbildningslagen hänvisar minoritetsidan ofta i sin argumentation till historiska exempel som innehåller såväl nationalistiska som religiösa förtecken. Buk-Berge exemplifierar med ett citat från minoritetssidan: ”Nu för tiden firar vi 47-årsjubileum för den heroiska uppståndelsen i Warszawa som blev kulmen i den hårda kampen utkämpad i de sista världskriget för frihet, oberoende och nationens ära. De värden som först och främst format hållningarna hos de unga polackerna 1920, fick de med sig genom skolans uppdrag och undervisning. I denna skola förmedlade man inte någon universell princip, men konkreta principer från Evangeliet – ett system av kristna värderingar” (Buk-Berge, 1997:54-55).

Ett begrepp som kom att bli synonymt med de nya intentionerna, och som fick spegla upprottet från den gamla kommunistiska staten, var enligt Buk-Berge *det civila samhället* (Buk-Berge, 1997:95). Även om nationalismen och det starka inslaget av den Katolska Kyrkan kom att präglade den nya Utbildningslagen var uttrycket ett slags rättesnöre som skulle peka på elevens autonomi och personliga frihet att själv välja inriktning på sitt kommande liv. Det civila samhället skulle alltså präglade även skolan och framträda med full kraft i utbildningen och lämna kommunismens kollektivistiska strävanden. Buk-Berge illustrerar detta genom en rad motsatspar: Sanningen – lögnen, spontanitet – väntan på order, användning av eget förnuft – tanklös tillpassning av order och kontroll, pluralism – uniformering, egen organisering – central organisering, tolerans – förtryck, bruket av det egna förnuftet – tillpassning med hjälp av regler och förbud, tankens frihet – den officiella ideologin m.fl. (ibid).

Sammanfattningsvis kan skönjas en bild där kyrkan och nationalismen och synen på eleven som individ ska ha betydelse för det dagliga skolarbetet. De röster som hörs och förespråkar denna utveckling får stor betydelse i kompromissen som föregår utformningen av Utbildningslagen 1991. Detta förhållningssätt kom att präglade de värdemässiga intentionerna med skolan i periodens början.

Valen, och debatterna kring de värdemässiga intentionerna med skolan

En ostrukturerad politisk inledning

Genom att studera debatter och valresultat har vi försökt finna de centrala politiska strömningarna som har inverkat på utformningen av de värdemässiga intentionerna med skolan. Nedan ges en beskrivning av dessa strömningar och en ansats till att belysa den faktiska förändringen på politisk nivå.

Solidaritetsrörelsen som tidigare var den enda oppositionskraften mot kommunismen började under 1990-talet på grund av personliga konflikter mellan ledande personligheter att splittras i mindre grupperingar. Detta intensifierades ytterligare under Polens första presidentval 1990 och ledde till att Solidaritet delades i 15 olika fallanger (Albert, 1994:904). Den största, Unia Demokratyczna (Democratic Union) framställde sig som ett modernt, liberalt parti villigt att fortsätta reformarbetet. Partiet karakteriserades av en stor politisk bredd, från en stark socialt engagerad flygel till en mycket neoliberal gruppering på högerkanten. Den andra stora fraktionen var Porozumienie Obywatelskie Centrum (The Centre Alliance). Detta parti bildades av förespråkare till Lech Walesa och betraktades som en högerfallang i Solidaritetsrörelsen med konservativa drag, vad beträffar etiska värderingar och en nära relation till Katolska Kyrkan (East, 1992:119). KLD – the Liberal Democratic Kongres var den neoliberal grupperingen under valet 1991. Den förordade bland annat att marknadsekonomiska reformer skulle påskyndas. SLD eller Democratic Left Alliance var arvtagaren till det Kommunistiska partiet som hade makten i Polen fram till 1989. Trots detta ursprung var SLD varken kommunistisk eller särskilt vänsterorienterat även om detta ofta lyftes fram av motståndarsidan. WAK – Catholic Electoral Action var en sammanslagning av ett flertal mindre partier med utpräglade kristna värderingar (Dudek, 2001).

I den polska politiken är det svårt att tala om kristna och icke kristna partier eftersom polska medborgare till 95% betraktar sig själva som kristna (East, 1992:108). Majoriteten av parlamentets ledamöter är kristna men det som skiljer de *kristna* och *icke kristna* partierna är inställningen till frågor gällande religionens roll i statens politik och institutioner, såsom skolan. Denna splittring genomsyrade utbildningsdebatten om religionens plats i skolundervisningen, till exempel undervisningens etiska grund och sexualundervisningens innehåll. I våra studier av parlamentets debatter gällande utbildningsfrågor har de kristna partierna under 1991 i stort sett haft samma uppfattningar som de ultranationalistiska partierna. Detta beror med stor sannolikhet på att religionen och nationalismen är två mycket sammanflätade strömningar i den polska historien, vilket vi tidigare berört.

PSL – Polish Peasant Party blev det fjärde största partiet i det polska parlamentet efter valet 1991. PSL var och är ett utpräglat intresseparti för Polens många små bönder. I frågor som inte direkt berörde böndernas ekonomi var PSL efter valet 1991 ett mycket försiktig parti, som ofta agerade som en bromskloss inför alltför snabba reformer (Dudek, 2001) vilket också framträdde i utbildningsdiskussioner där de stödde SLD.

Resultaten från det första helt fria och demokratiska valet i Polen 1991 karaktäriserades av en stor splittring, med 27 olika partier som fick representation i Sejmen. Så småningom lyckades man enas om en katolsk, konservativ koalitionsregering bestående av sju olika partier under ledning av Jan Olszewski. Denna regeringskoalition lyckades överleva sex månader innan den tvingades avgå. Nästa liberala konservativa regering lyckades hålla sig vid makten i 14 månader innan den tvingades att avgå. Efter sista regeringsbytet tvingades dåvarande president L.Walesa att utlysa nyval. Anledningen till svårigheter att uppnå en politisk stabilitet var flera. En var avsaknad av en valtröskel, något som ändrades i valet 1993 men som 1991 resulterade i många och små partier. Partiernas program var allmänt hållna och otydliga. Istället koncentrerades valet 1991 till de politiska ledarnas personliga förmåga och stil. (Dudek, 2001).

Hjälp i labyrinten

Valet 1991 resulterade i en invecklad partikonstellation i Sejmen. De fyra största av ovan beskrivna partierna fick gemensamt drygt 50 % av totala antalet röster. Trots den komplicerade politiska diskussionen går det att urskilja några viktiga, större fraktioner bland

de representerade partierna. Keith Crawford typologiserar i boken "East Central European Politics Today" östeuropeiska efterkommunistiska partibildningar. Han räknar upp till 10 olika partityper (Crawford 1996:233-241). Dessa 10 kategorier står till grund för vår indelning av de polska partibildningar som vi tror både förenklar och förklarar bilden av den polska politiska arenan utan att för den skull bli missvisande. Denna typologisering kan också på ett tydligare sätt beskriva den politiska utvecklingen från 1989 till 2001. Med hjälp av Crawfords typologiseringar utgår vi från de fem mest betydande partipolitiska strömningarna:

- (1) *The Former Communist Family* – SLD (Democratic Left Alliance)
- (2) *The Christian Democratic Parties and Nationalist* – Solidarnosc (Solidarity), WAK (Electoral Catholic Action), ROP (Move't for Reconstruction of Poland), KPN (Konfederation of Independent Poland), AWS* (Electoral Action Solidarity),
- (3) *The Secular Classic Liberal and Neo-liberal parties* – UD (Democratic Union), KLD (Liberal Democratic Congress), UF (Union of Freedom)
- (4) *The Agrarians* - PSL (Polish Peasant Party), PL (Polish Alliance), POC (Centre Alliance)
- (5) *Social democratic family* – UW (Union of Labour)

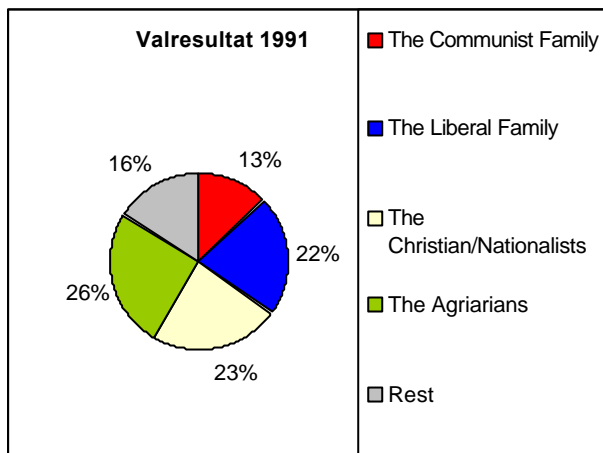
*Tillkommer i valet 1997 och är en sammanslagning av de kristna partierna.

I indelningen har vi slagit samman *Secular Classic liberal* med *Neo-liberal*; *Christian Democrats* med *Nationalist* och *Far Right Wing*. *Secular Classic liberal* representeras i valet 1991 av UD (Democratic Union), en mycket bred gruppering innehållande mycket skilda ideologiska ståndpunkter. Trots denna bredd drev grupperingen en politik i skolfrågor som var mycket lik *Neo-Liberal* som i valet 1991 representerades av KLD.

Anledningen till att vi har slagit ihop de kristna och nationalistiska partierna är Polens specifika förhållande mellan nationalismen och religionen vilket gör dessa partier mycket lika. Särskilt i utbildningsfrågor är denna likhet påtaglig där båda partier aktivt 1991 betonade vikten av den katolska religionen och nationalismen i utformningen av undervisningen.

De övriga partifamiljer som Crawford nämner finner vi inte tillämbara på polska förhållande med anledningen av att de partier som skulle passa in i typologiseringen aldrig har existerat eller aldrig lyckas ta sig in i parlamentet under perioden 1989-2001.

Resultatet från 1991 kan enligt denna typologisering illustreras av följande diagram.

Resultatet av valet 1991 är ett splittrat parlament med flera jämnstora partifamiljer och en relativt stor gruppering (16 % av mandat) av små partier med mycket skilda politiska mål och ideologier. Detta skapade en instabil politisk situation och resulterade i svaga koalitionsregeringar.

(Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:293)

Upptakten: Religionsundervisningens effekter

Första perioden av 1990-talet präglades av ökad polarisering kring religiösa frågeställningar (Albert, 1994:915). Under 1991-1993 präglades den utbildningspolitiska debatten i Sejmen av effekterna av religionsundervisningen i skolan, ämnet som infördes i samband med Utbildningslagen 1991. Debatten kan beskrivas utifrån de förekommande politiska fraktionerna, representerade av enskilda talare, nedan redovisade i parantes. Det är av vikt att påpeka att religionsundervisning i Polen har föga gemensamt med den svenska religionsundervisningen eftersom den i Polen sker utifrån en enskild religiös övertygelse utan något kritisk perspektiv (SLD, Sierakowska; UD, Gawlik; UD, Kopania).

En grundläggande förutsättningen för att införa religionsundervisning i skolans ramar var att den skulle ske på frivillig basis, som tidigare nämnts, något som försäkrades av den kristna minoriteten redan under diskussionerna 1989. Barn skulle med föräldrarnas tillstånd kunna avstå helt och hållet från religionsundervisningen (Stelmachowski, utbildningsminister). Debattörerna som ofta kom från det postkommunistiska partiet ifrågasatte religionsundervisningens frivillighet (SLD, Waniek). De riktade en stark kritik mot kyrkans medverkan i religionsundervisning och att ämnet i verkligheten var obligatoriskt eftersom etikundervisningen 1992 saknade både utbildade lärare och färdigt didaktiskt material. Vidare påpekade postkommunisterna och liberalerna att elever från små religiösa samfund hade det mycket svårt att organisera sin undervisning på grund av kravet på minst sju deltagare, vilket i

praktiken omöjliggjorde en verklig valfrihet (SLD, Waniek; UD, Urbanowicz). Dessutom fanns det brist på lämpliga lärare. Vidare kritiserade man under flera tillfällen att den religiösa undervisningen ställdes utanför den statliga kontrollen (SLD, Waniek). Religionsundervisning sköttes oftast av präster, munkar och systrar som lydde direkt under en religiös hierarki. Anklagelserna mot den Katolska Kyrkans inblandning i utbildningsfrågor besvarades av de kristna och nationalistiska partierna på samma sätt som under debatterna i Sejmen som föregick införandet religionsundervisningen 1991, alltså med hänvisning till att Polens befolkning betecknar sig själva som troende katoliker varför det är naturligt att religionen får en fast plats i skolan (ZChN, Pieczka; ZChN, Niesiolowski; POC, Maziarski; ZChN, Szablewski). Dessutom hänvisade de katolskvänliga partierna till polsk historia och tradition och att man borde visa respekt och tacksamhet för kyrkans ställningstagande under Polens svåra stunder. Att skolan öppnades för kyrkans läror var ett sätt att visa denna tacksamhet. Motståndarna till religions undervisning i skolan, svarade att majoriteten av de tillfrågande polackerna, trots sin katolska övertygelse är mot kyrkans inblandning i vad som uppfattas vara offentliga angelägenheter, inklusive utbildning (SLD, Mochnaczewski). En överraskande aspekt som togs upp av de kyrkovänliga partierna var deras höga engagemang i sociala frågor och stöd till olika begränsningar av marknadsekonomi (ZChN, Boba). Religionen skulle enligt dessa vara en motpol till den ökande konsumismen och egoismen i samhället. Religionsundervisningens motståndare varnade för en urholkning av toleransbegreppet när religionen återkom till skolorna. De icketroende lärarna och eleverna skulle lätt bli måltavlor i sin minoritetsställning (SLD, Oleksy). Religionsundervisningens förespråkare såg inga sådana faror (ZChN, Lopuszanski).

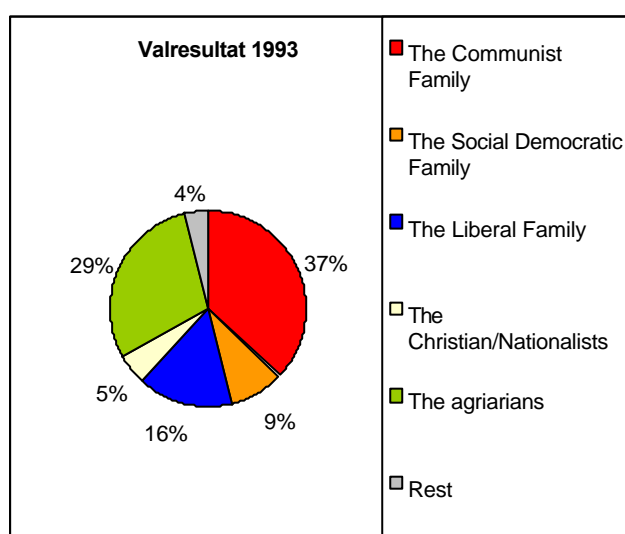
Sammanfattningsvis fördes debatten under perioden 1991-1993 i skuggan av den nya Utbildningslagen. Framförallt handlade dessa debatter om religionsundervisningens återkomst till skolan och dess effekter. Argumenten lyfte fram den polska skolans tolkning av toleransbegreppet utifrån religionsfriheten och Polens säregna historiska koppling till den Katolska Kyrkan.

90-talets mitt: Ekonomismen påverkar de värdemässiga intentionerna

Valet 1993 resulterade i en stor seger för postkommunisterna SLD och bondepartiet PSL som tillsammans erhöll 2/3 av mandaten i parlamentet (Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:293). De kristna och nationella partierna försökte in i det sista att uppnå en koalition

men misslyckades, vilket också avspeglades i valresultaten där endast KPN – Confederation for Independent Poland kunde ta sig in i Sejmen. Det tidigare nämnda ideologiska likheterna mellan de liberala och neo-liberala partierna (UD och KLD) fick under valet 1993 en konkretisering i form av en gemensam vallista. Under valet 1993 lyckades det första socialdemokratiska partiet ta sig in i parlamentet (ca 1/10 av alla mandaten). Partiet bröt den tidigare antingen/eller-tänkandet som delade den polska politiken mellan postkommunistiska partier och partier som härstammade från Solidaritetsrörelsen (Dudek, 2001).

Resultatet från valet 1993 illustreras med följande diagram:

I valet 1993 blev det postkommunistiska SLD och bondepartiet PSL klara vinnare. Noteras ska de kristna och nationalistiska partiernas tillbakagång. Uppkommit har också ett socialdemokratiskt parti, UP (Labour Union). Efter valet bildas det en koalitionsregering bestående av SLD och PSL.

(Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:293)

I början av 1994 befann sig Polen i ett ekonomiskt bottenläge (Albert, 1994:923; Eurydice, 1999:8). De offentliga finanserna blev överansträngda vilket visade sig också i den utbildningspolitiska debatten som i mångt och mycket handlade om budgeten och inte om ideologin. Den sittande PSL-SLD-koalitionen betonade kravet på en långsammare förändringstakt av de planerade utbildningsreformerna, istället krävde de kontinuitet och evolutionistiska förändringar som var mer genomtänkta och framförallt hade ett stöd bland alla partier (Luczak, utbildningsminister; SLD, Sierakowska; PSL, Stanibula). Det bondevänliga partiet PSL lyfte upp landsbygdens begränsande möjligheter till högre utbildning (Luczak, utbildningsminister; PSL, Slawecki; PSL, Ozga; PSL, Kowalczyk). De visade på rådande stora orättvisor mellan städerna och landsbygden. De få ideologiska ståndpunkterna som framfördes i debatten handlade främst om att skolan skulle behålla sin toleranta inställning i trosfrågor och att skolan i en högre grad skulle verka för att förbereda

eleverna till ett demokratiskt liv i en marknadsekonomisk verklighet (SLD, Kwasniewski). Under debatten påpekades också att det finns ett behov av att förändra den pedagogiska undervisningen som fram till 1993 präglades av den encyklopediska undervisningen, istället skulle man satsa på helhetssyn och kreativitet (Luczak, utbildningsminister). Under debatterna lyftes skolans betydelse för Polens framtida utveckling och integrering med EU fram med fokus på de polska medborgarnas värde på den europeiska arbetsmarknaden (UD, Dolowy; UD, Puzyn; SLD, Kwasniewski). Det överraskande var att det tidigare så starkt antiklerikala partiet SLD vid ett flertal tillfälle nämnde behovet av att öka skolans uppfostringsansvar samt verka för föräldrarnas ökade engagemang i undervisningsfrågor (SLD, Kwasniewski; SLD, Zalewska). Dessa teman var annars typiska för de kristet-nationalistiska partierna.

Sammanfattningsvis, fokuserade den utbildningspolitiska debatten under 1993-1997 på finansieringsfrågor, samt behovet av att utjämna tillgången på utbildning mellan landsbygden och städerna. Den tidigare polariseringen av utbildningspolitiken mellan postkommunisterna och kristna och nationalisterna som var tydlig under perioden 1991-93 lyste med sin frånvaro. Anledningen till det var att de flesta kristna och nationalistiska partierna misslyckades med att ta sig in i Sejmen i valet 1993. Perioden karaktäriserades av en mindre hätsk debatt, med mindre utpräglade motståndarlager. De flesta talare fokuserade sina inlägg på landets ekonomi i förhållandet till skolans finansiering samt skolans värde för Polens framtida ekonomiska utveckling. Även om det saknades en traditionell debatt om skolans ideologiska målsättningar och grunder kunde man ändå skönja en mycket stark ekonomisering av skolfrågorna, vilket kan uppfattas som en ideologi i sig. En avsaknad av kristna partier i parlamentet märktes i en svängning i diskussionen kring skolpolitiska frågor från en socialliberal till en mer klassisk liberal.

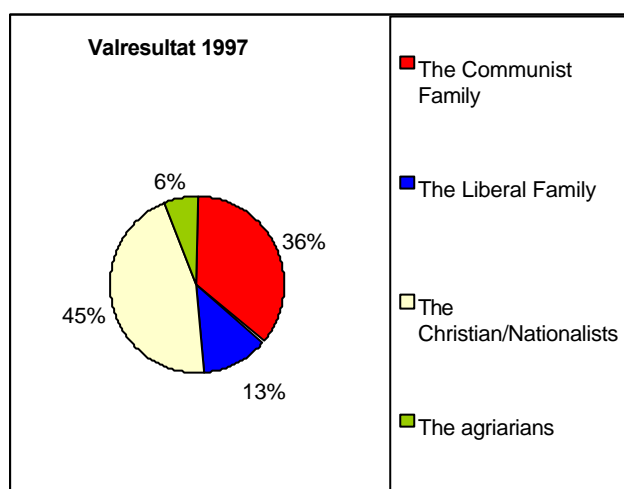
Påsen knyts ihop: Familjen och uppfostran i centrum

Valet 1997 kan beskrivas som en seger för de kristna och nationalistiska partierna som genom en koalitionsbildning (AWS – Elektoral Action Solidarity) lyckades få 207 mandat i Sejmen.

AWS mest populära valmotto var ”Alltid Polen, Frihet och Familj”. Denna tydligt nationalistiska, liberala och konservativa valslogan genomsyrade AWS:s politiska huvudpunkter som skulle realiseras genom omfattande reformer av bland annat utbildningssystemet (Dudek, 2001). SLD minskade antalet mandat från föregående val till

164 och blev det andra största partiet efter den breda kristna nationalistiska koalitionsbildningen. De jordbrukarvänliga partierna noterade en kraftig nedgång. De tidigare liberala UD (Democratic Union) gick samman med det Neo Liberala partiet KLD (Liberal Democratic Kongres) som bytte namn till UW (Freedom Union) och erhöll drygt 1/10 av mandaten i parlamentet.

Nedanstående diagram illustrerar valresultatet från 1997:

Valet 1997 blev den största segern för de katolska och konservativa partierna med ett förflutet i Solidaritetsrörelsen. Regeringen efter valet blev en koalition mellan den segrande AWS-alliansen och det liberala UW. Denna regering påbörjade en stor reform av utbildningssystemet med både strukturella och ideologiska förändringar av skolan.

(Jasinska-Kania, red. Hagendoorn, 2000:293)

Den ekonomiska situationen i Polen förbättrades markant under slutet av 1995 vilket gav utrymme för att genomföra de länge omtalade reformerna av skolan (Eurydice 1999:8). Den största delen av den utbildningspolitiska debatten efter 1997 handlade om utformningen och genomförandet av reformerna. Den segrande katolsk-nationalistiska alliansen AWS ville, utöver att genomföra strukturella reformer som skulle syfta till att utjämna skillnader i tillgången till högre utbildning mellan landsbygden och städerna, genomföra en del ideologiska förändringar av skolan (AWS, Rejczak; AWS, Bielan; Handke, utbildningsminister). De strukturella reformerna av utbildningssystemet väckte inga större diskussioner, men situationen var annorlunda när det gällde de ideologiska förändringarna. De kristna partierna ville starkt öka skolans uppstringssyfte, och föräldrarnas roll i undervisningen (Handke, utbildningsminister; AWS, Marcinkiewicz). Återigen talar man i termer av moraliskt förfall bland ungdomen och behovet av akuta åtgärder (AWS, Wachalowska). Man anklagar vänsterblocket för att försöka renodla skolan som endast kunskapsförmedlare och använder i sin retorik hänvisningar till situationen innan 1989 (AWS,

Kracik; AWS, Bielan; AWS, Marcinkewicz). Vänstern försvarar sig med att dra paralleller till den dåvarande starkt intoleranta och indoktrinerande skolan från mellankrigstiden (SLD, Sierakowska; SLD, Zalewska; SLD, Lybacka). Vänstern fortsätter med att hänvisa till religionsfriheten i författningen (SLD, Zalewska; SLD, Gajewska-Bozek).

Vänstern vill dessutom genom föräldrarna på ett tydligare sätt sätta eleven i fokus utifrån ett mer individualistiskt synsätt (SLD, Potulski; SLD, Zajac). AWS vill även öka de familjestärkande momenten i utbildningen. Något som de anser ha stöd i utbildningslagen från 1991, men som aldrig genomfördes (AWS, Hausner; AWS, Rejczak; AWS, Bielan).

I detta skede kan man se en ideologisk splittring mellan AWS och de ultranationalistiska partierna som menar att utbildningsmomenten som framhäver integrationen med Europa riskerar att utarma elevens nationalkänsla, vilket AWS inte håller med (ROP, Wlodarczyk; AWS, Staniszevska; AWS, Chmielewski).

Splittringen mellan postkommunister och kristna partier i frågor som rör familjevården och religionens roll i undervisning blir åter aktuella i den utbildningspolitiska debatten. Debatten är nu betydligt intensivare än i 1991-års debatt. Förändringen som kan urskiljas under senare delen av 1990-talet är att den antiklerikala stämningen ökade bland liberaler och bondepartier (UD, PSL), tidigare allierade med de kyrkliga partierna. Denna splittring kan förklaras av att den tidigare gemensamma fienden kommunismen förlorade sin relevans och att den tidigare enade Solidaritetsrörelsen splittrades i fler ideologiska fallanger, något som lyfts fram av flera författare (Dudek, 2001).

Ovan har getts en beskrivning av hur utbildningspolitiken gett sig till känna i debatten kring de värdemässiga intentionerna med skolan under perioden. En genomgång av de politiska styrkeförhållandena har påvisat graden av möjlighet för enskilda fraktioner att driva de utbildningspolitiska intentionerna. Övergången från diktatur till demokrati resulterade inledningsvis i kompromisslösningar, dvs ett slags stopp för att åstadkomma tillräckligt omvälvande förändringar i utbildningspolitiken. Stagnationen fortsatte efter de första helt fria valen 1991, nu dock på grund av jämnstora och svaga fraktioner i parlamentet. Under periodens mitt utkristalliserade sig starkare partifamiljer men det stadsfinansiella läget tillät inga större reformer. Slutligen, 1997, efter valet, fick de kristet-nationalistiska partierna

övertaget och fick slutligen stort inflytande i utformningen av de värdemässiga intentionerna med skolan.

Reformarbetet tar fart på allvar

Till slut ett samlande dokument

Förändringar som inträffade i Polen efter 1989 fokuserade på politiska och ekonomiska reformer utan att i större grad beröra sociala frågor som utbildning, socialförsäkringar och sjukvård.

Som tidigare nämnts dominerades skoldebatten av två starka strömningar efter 1991, de kristet-nationalistiska partierna och det postkommunistiska partiet. Debatten präglas av ämnen som skolans inställning till religionsundervisningen, föräldrarnas roll inom undervisningen samt skolans uppfostrande karaktär. Den första Utbildningslagen från 1991 blev en kompromiss mellan dessa grupperingar. Man bröt mot den tidigare starka antiklerikala prägel som rådde i den kommunistiska skolan men man fullföljde aldrig tillfullo de krista partiernas önskemål om att stärka skolans moraliska aspekter. Valsegern 1997 gav den kristna-liberala koalitionen 207 mandat och därmed också möjligheten att sätta sin prägel på utbildningspolitiken. Därför betonas, både av initiativgivarna och kritikerna av reformerna, dess starka ideologiska karaktär som bl.a. lyfter familjens och föräldrarnas roll i utbildningen.

Orsaker till att de sociala reformerna fick vänta så länge är flera:

1. Den decentraliserande Förvaltningsreformen 1998 gjorde skolfrågor till kommunala angelägenheter och tvingade fram nya lagstiftningsmässiga lösningar på utbildningsområdet.
2. Ökade krav på Polens modernisering i allmänhet i samband med EU-ansökan (Handke, utbildningsminister, 1998-12-17).
3. Det lägsta antalet sjuåringar efter II-världskriget och det fortsatta låga barnafödandet. Dessa satte i sin tur mindre press på utbildningsstrukturer och möjliggjorde reformer av dessa (Handke, utbildningsminister, 1998-12-17).
4. 1997 kunde Polen notera en drastisk minskning av arbetslösheten. Detta förstärkte den statliga ekonomin och gav utrymme till reformerna (Eurydice, 1999:8).

5. Det polska lagstiftande organet hade från 1989 fram till 1997 präglats av en stor splittring. Denna förstärktes ytterligare av ett flertal konflikter mellan regerande partikoalitioner och presidenten (Albert, 1994:907-912).

I sitt tal till parlamentet i december 1998, säger dåvarande utbildningsministern, M. Handke att reformarbetet inte är målet i sig, utan utgår från den polska Författningen 1997 som säger att myndigheter ska förse medborgarna med en *allmän* och *lika* tillgång till utbildning, vilket också genomsyrar de första målsättningarna av reformen: (1) att öka andelen av befolkningen som fortsätter till högre studier och (2) öka landsbygdsebefolkningens chanser till högre studier. Dessutom ville man genom reformen (3) öka kvalitén på undervisningen, (4) återinföra uppfostringsmålen i skolan och (5) effektivisera resursanvändningen (Konarzewski, 2001:23).

Utifrån vår definition av värdemässiga intentioner med skolan blir uppfostran ytterst intressant eftersom den är en del av den skolkultur som används för att förmedla de av samhället sanktionerade normerna och värderingarna.

Reformarbetet bygger på flera lagförändringar där Författningen 1997, Utbildningslagen 1991 som reformerades 1998, Lärolagen 1998 och Den nya generella utbildningsplanen samt Utbildningsplanen 1999 för grundskolan, utgör grundstommen. Reformarbetets strukturella förändringar innebär bland annat skolplikt till 18 år istället för som tidigare till 17 och två fysiskt skilda skolformer, grundskola och gymnasium (Eurydice, 1999:9).

Familjen bjuds in i skolan

Fram till 1989 var Utbildningslagen av allmän karaktär utan att specificera vad som menades med skolans uppfostrande roll, därför var det i praktiken lärarna och skolrektorerna som själva bestämde skolans uppfostrande roll. En översikt av artiklarna i Författningen 1997 ger vid handen att situationen har förändrats. Skolans uppfostringsansvar *samt* föräldrarnas inflyttande över dessa fick mycket klarare ramar. Artikel 48 fastslår föräldrarnas rätt till uppfostran enligt sin världsåskådning och religiösa övertygelse. Från denna bestämmelse framkommer att lärarna ska ha en stödjande roll för föräldrarna i uppfostringsfrågor, vilket betyder att skolans uppfostringsprogram ska accepteras av föräldrarna. Artikel 53 skapar möjlighet att ha religionsundervisning inom skolans ramar, dock är det viktigt att föräldrarna

ges möjlighet att förse sina barn med den religiösa undervisning som är i samklang med deras egna övertygelse. Artikel 72 fastslår statens skyldighet att försvara barnets rättigheter, skydda mot våld, grymhet, utnyttjande samt demoralisering. Betydelsen av det sistnämnda regleras i ett brev från regeringen till utbildningsinspektörer. Som bland annat tar upp droganvändning, medias negativa inverkan och sekter. Denna skyldighet avser alla statliga institutioner, alltså gäller det också utbildningsministeriet och därigenom alla offentliga skolor i Polen.

Nämnas kan i sammanhanget att regeringen 1997 skapar en ny regeringsenhet som går under benämningen "Utbildning och Uppfostran". Enheten ska syssla med bildning, undervisning samt uppfostran av barn och ungdomar.

En stor betydelse för den nya synen på uppfostringsansvaret inom skolväsendet har Utbildningslagen – alltså redan från 1991 - som i portalparagrafen talar om undervisning och uppfostran som respekterar kristna värdesystem och vars syfte är att hos ungdomen utveckla ansvarskänsla, kärlek till fosterlandet och respekt för det polska kulturarvet med en samtidig öppning mot Europas och världens kulturarv.

Utbildningslagen nämner i många fall uppfostran och utbildning som en enhet. Artikel 1 definierar några uppfostringsmål som utbildningslagen rymmer. Utbildningssystemet ska i synnerhet: (1) Realisera varje medborgares rätt till bildning, och barnens och ungdomarnas rätt till uppfostran och omsorg. (2) Bistå familjens uppfostringsroll. (3) Anpassa innehållet i undervisningen och de pedagogiska metoderna till barnens ålder och utveckling.

Vikten av uppfostran inom skolans ramar förstärktes ytterligare genom tillkomsten av en fjärde artikel i Utbildningslagen 1997 som fastställde vad som ska styra en lärares arbete: "En lärare ska i sin undervisning och uppfostringsarbete styras av elevernas bästa, omtanke om deras hälsa samt moraliska och medborgliga ställningstagande."

Lärlagen är den lag som preciserar lärarnas funktion och arbetsplikter. I likhet med Utbildningslagen nämner Lärlagen ofta skolans fostringsansvar. Artikel 6 i Lärlagen uttrycker följande: "Läraren ska noggrant realisera skolans grundfunktioner som undervisning, uppfostran och omsorg; han ska sträva efter elevens och sin egen personliga utveckling. Läraren ska genomföra undervisning med ungdomen i andan av kärlek till fosterlandet, respekt för Författningen, humanismen, toleransen, sociala rättvisan och respekten för arbetet;

han skall i enlighet med idén om fred och vänskap mellan människor av olika nationer, raser och världsåskådningar forma elevernas moraliska och medborgliga utveckling.”

Vad som i Lärarlagen menas med skolans funktioner kan utläsas i Utbildningsministeriets Läroplan från 1999 som i inledningen säger: ”Lärarna ska i sitt arbete sträva efter en universell utveckling av eleverna. Skolan ska sträva efter att fullfölja mål om undervisning, färdighetsförmedling och uppfostran”

Pedagogisk reformation

I undervisningsmålen - utöver de sedvänliga kunskapsmålen som läs, skriv och räknekunskaper - nämns också elevens personliga fysiska, psykiska och andliga utveckling. Det som kan betraktas som nytt jämfört med kunskapsmålen före reformen 1999 är strävan efter en integrerad undervisning, där läraren ska förmedla en perspektivistisk förståelse av olika fenomen, vilket bryter mot det tidigare sättet där undervisningen var strikt fördelad mellan skilda akademiskt förankrade ämnen. De nya kunskapsmålen från 1999 kan också ses som ett försök att bryta mot den tidigare utantillinläsningen och att lyfta fram helhetsförståelsen framför encyklopedisk kunskap. Det bör också påpekas att det är först 1999 (trots att liknande inslag fanns redan i Utbildningslagen från 1991) som dessa nya kunskapsmål i sista punkten omtalar det polska kulturarvet som en del av den europeiska kulturen, något som i ett längre perspektiv kan innebära en försvagning mot den annars så polsktypiska patriotismen. Polens närmande till EU kan vara förklaringen till uppkomsten av denna punkt.

Färdighetsförmedling syftar till att den inhämtade kunskapen i skolan ska kunna ha praktisk tillämpning. Denna punkt av skolans målsättning bör betraktas som ny jämfört med skolmålen före 1999. Detta mål har uppkommit från behovet av att anpassa den polska skolan till ”en modern och föränderlig värld”. Det som lyfts fram i denna målbeskrivning och som bör betraktas som en nyhet i förhållandet till Utbildningsplanen före 1999, är vikten av kreativt tänkande, källkritik, konflikthantering samt diskussion och förhandlingsvana. Det anses också viktigt att eleverna tränas i att förmedla sina åsikter samtidigt med en bibehållen respekt för andras ståndpunkter upprätthålls.

På samma sätt som Utbildningslagen betonar Utbildningsplanen att lärarna ska stödja föräldrarnas uppfostringssträvan och se till att elevernas intellektuella, psykiska, fysiska moraliska och andliga utveckling fortskrider. De ska också bidra till elevernas självständighetsutveckling, stärka deras nyfikenhet och sökande efter sanning och skönhet. Eleverna ska förvärva en respekt för det allmänna och förberedas till livet i familjen, i det lokala samhället och fosterlandet. Lärarna ska också förmedla ”en patriotisk attityd samt vördnad för det polska kulturella arvet”. Det är av vikt att hos eleverna skapa en vilja till mellanmännisklig dialog med en bibehållen respekt för individuella och samhällsliga värden. Skolan ska hjälpa ungdomarna i sin strävan att förverkliga sina egna personliga mål, så att ”de kan finna en plats i samhället”.

Utöver att uppfostringsmålen och färdighetsmålen ska prägla den övriga undervisningen förmedlas de också i en så kallad integrerad blockundervisning. Denna går in princip ut på att sammanföra ämnen i syfte att erhålla ett helhetsperspektiv. Undervisningen heter “Kunskaper om samhället” och består av tre delar; uppfostran till livet i familjen, medborgarfostran och fostran till ett aktivt ekonomiskt liv. Uppfostran till livet i familjen innebär bland annat listning av vilka förhållningssätt som förstärker tanken om den traditionella familjen som samhällets fundamentala kitt. Medborgarfostran innebär till exempel att skapa “kärlek till fosterlandet” och förståelse för individens plikt att delta i samhällslivet för nationens bästa.

Fotfolkets upplevelser av förändringarna

De intervjuade människor som i någon mån har varit eller är verksamma i skolan under den aktuella perioden ger en förhållandevis entydig bild av den förändring som skett efter maktskiftet 1989. De reella värdemässiga intentionerna med skolan som över tiden ändrats bli märkbara först under periodens senare del då implementeringsfasen sätter fart på allvar. Men efter valet 1991 upplever man ett slags "akutläge" som präglas av hastiga appropåer från centralt håll. Inga av de tillfrågade har upplevt att det under perioden som föregick reformen 1999 funnits någon *konkret* förändring i själva intentionerna med utbildningen.

Vad som rör diskussionen i skolan under denna perioden är istället Polens svåra ekonomiska situation som skolan också märker av indirekt. Förhållandena för skolan har hållit i sig och upplevs än idag. Skolan får till exempel som institution ge extra stöd ekonomiskt till vissa elever på grund av bristande ekonomiska resurser. Så här säger Grazyna Napieralska, skolpedagog: "En annan viktig del av mitt arbete är att se till att det inte finns några hungriga barn på skolan. Det finns de barn med så fattiga föräldrar att skolmaten som jag fixar åt dem är den enda maten de får under hela dagen."

Inte bara det ekonomiska läget utan även den politiska instabiliteten efter maktskiftet 1991 upplever gruppen påverkar deras arbete. Rektor Krystyna Pilacinska-Pikus berättar: "Det är tidstypiskt för alla förändringar efter systemskiftet. Det råder kaos och förvirring och alldeles för splittrad ledning med alltför ogenomtänkta idéer. En viktig faktor som är bidragande till kaoset är den osäkra och instabila politiska situationen i Polen. Skiftande regeringar och kompromisser skapar halvdana lösningar som ofta är sämre än sina föregångare."

Det finns en påtaglig iver att vilja förmedla upplevelserna efter reformens införande 1999. Det är först i detta läge som de intervjuade upplever sig ha en känsla av en klar bild av intentionerna. På en del områden upplever man en märkbar förändring.

En beskrivning som ofta återkommer är elevens frihet. En viss frustration hos samtliga intervjuade kan skönjas beträffande uppmärksammandet av elevens rättigheter och autonomi. De direkta sanktionsmöjligheter som läraren tidigare hade gentemot eleven – och som "följde med" en bit in på 1990-talet – har nu ersatts med andra tillvägagångssätt. Familjen används nu i betydligt större utsträckning för att lösa uppkomna problem med eleven. En övervägande del

uttrycker en djup besvikelse över den uppkomna situationen. Lärare Marta Pietrzak klagar: ”Nu sker det en allmän förslappning i skolan. Eleven har fått mängder av rättigheter i skolan”. Skolpedagogen, Grazyna Napieralska, tycks dock vara tillfreds med det nya arbetssättet: ”Jag eller klassföreståndaren pratar med eleven, det börjar alltid med ett eller några samtal. Sedan tillkallar man föräldrar”. En annan skolpedagog, Lidia Utrat-Milecka, pekar extra tydligt på det nya perspektivet som hon tycks uppleva: ”En annan viktig aspekt av systemförändringar som påverkade mitt arbete och situationen i skolan i allmänhet var att föräldrarnas inflytande ökade väsentligt efter 1990-talet. /.../ Idag utgår man i många fall från vad föräldrarna tycker är bäst för deras barn. Föräldrarna har mycket större inflytande över vad som görs i skolan.”

Tiden närmast efter valet 1991 upplevdes, som tidigare nämnts, som ”oklar”. Nya verktyg i undervisning skulle sättas in och många lärare hade svårt att hantera detta. Efterhand har, särskilt bekräftat i den senaste reformen, den encyklopediska undervisningen ersatts av en undervisning som har en större betoning på kreativitet och personligt engagemang där de enskilda skolorna och lärarna har fått friare händer. Lärarna uttrycker att de nu är familjära med denna intention. Lärare Marta Pietrzak säger: ”Det positiva är nog den mycket personliga friheten att utforma sin undervisning, man kan välja allt från pedagogiken till hundratals olika skolböcker. Friheten är mycket stor. Vilket är en enorm förändring med tanke på hur det har varit innan.”

Innan valet 1991 var religionsundervisningen förlagd till kyrkan och utgjorde således inget utbildningsinslag i skolan. Den fick dock snabbt stor betydelse i de nya skolorna men har under perioden haft en förhållandevis oklar ställning. De intervjuade uttrycker också att religionsundervisningen under perioden varit kantad av problem beträffande vem som ska hålla i den och hur innehållet ska se ut. Även om religionsundervisning i dagens skola har en central roll är den frivillig. Men lärarna menar att religionsundervisningen skapar en viss osäkerhet bland eleverna. Skolpedagog Lidia Utrat-Milecka säger: ”Nästan alltid är det en syster med pedagogisk utbildning som undervisar i religionsämnet. På vår skola har hon dock enorma problem med sina elever. Svårigheter att undervisa i religion är nog vanliga också på andra skolor. Anledningen till detta är att religionsundervisningen sker under indirekt tvång samt att syster saknar denna pondus och respekt som krävs för att hålla i en klass. Tvånget förklaras med att de flesta eleverna känner sig tvingade till religionsundervisningen. Elever anser sig inte vara troende. Föräldrar till dessa barn har som motargument, vilket jag tror är ett ganska viktigt sådant, att eleverna skulle också vägra matteundervisningen om de fick

chansen. Jag tror att religionsundervisningen skulle kunna skötas bättre om den flyttade till kyrkan där präster i sina sakrala kläder höll i undervisningen. Nu blir det ett mellanting mellan en icke-religiös undervisning och religiös undervisning, vilket verkar ganska förvirrande för eleverna. Innan var religionsundervisningen förlagd till kyrkan, det var en händelse, man träffade sina vänner där, det var en del av livet, nu är det snarare en del av skolan.”

Att de som yttrat sig om den aktuella perioden upplever förändringar inom de upptagna områdena är uppenbart. Det faktum att samtliga dessutom förmedlat resonerande tankar om tidsperiodens skeden gör dem särskilt intressanta. Som framkommer av diskussionen menar de intervjuade att det först efter reformen 1999 sker reella förändringar. Att samhällsekonomin sätter spår i såväl skolarbetet som hos eleven. Den encyklopediska pedagogiken har tagit en annan riktning där läraren nu får friare händer att utforma sin utbildning. Vilket man upplever på olika sätt. Avslutningsvis beskriver man att religionsundervisningen under perioden tagit olika positioner och nu har en något osäker roll i skolan.

Värdemässiga intentioner med skolan i förändring

I periodens inledningsskede ser det polska inrikespolitiska fältet ytterst bråkligt ut. De intentioner som framträder på utbildningsområdet präglas av motsättningar i frågor som rör den katolska kyrkans ideologiska varande i skolan, framförallt diskuteras värdegrunden. Dess historiska betydelse används i retoriken i syfte att föra fram värdegrundens betydelse i undervisningen. Fysiskt förändras dock ingenting i skolan förrän 1999, då blockundervisningen i samhällskunskap kan kopplas till en traditionell kristet-konservativ värdegrund där familjen spelar en central roll. I stort sett kan man dock säga att under 1999 bedrivs det religionsundervisning i samma omfattning som vid tiden från religionsundervisningens införande 1991.

Det kan inte uteslutas att de värdemässiga intentionerna med skolan, vad beträffar familjens roll och skolan som uppfostringsinstrument under perioden, har bevästs. Även om det kristna blocket efter valet 1993 saknar en större representation i Sejmen visade den skolpolitiska debatten att de övriga partierna använde sig av de argument som i debatten 1991 och 1997

förknippas med det kristna blocket. Familjen som en grundläggande samhällsinstitution befästs alltså även om de politiska partiernas representation skiftar kraftigt under perioden.

Debatten som förregick utbildningsreformen 1991 visade att katolicismen ansågs vara en del av den nationella identiteten som skulle förmedlas av skolan. De nationalistiska strömningarna 2001 är fortfarande viktiga i den polska skolan trots en vilja till öppning mot Europa och övriga världen. Dock har ett närmande till EU och allmän förberedelse för ett framtida medlemskap tvingat lagstiftarna att lyfta fram det Europeiska perspektivet, vilket skedde på bekostnad av de nationalistiska strömningarna i utbildningen. Detta orsakade en ökad polarisering mellan de kristna och nationalistiska partierna.

Under perioden 1991-2001 skedde en tydlig förändring i synen på eleven. Elevens rättigheter samt inflytande i skolfrågor ökade vilket talar för att det individualistiska perspektivet förstärktes i skolan. I detta ligger också den förändrade synen på pedagogiken som genomgår en utveckling från en encyklopedisk kunskapsinhämtning till ett helhetsperspektiv i utbildningen, där samband och helhet står i främsta rummet. Å andra sidan kunde vi notera att skolan ökade inslagen av moralisk retorik i sin ”nya” roll som uppfostrare och familjen som normbildare.

Skolans roll som både kunskapsförmedlare och uppfostrare diskuteras flitigt under perioden. Först under periodens slut markeras uppfostringsmålen i skolan genom den nya Utbildningslagen, då uppfostran blir till en självklar del av skolans arbete. Familjen hålls inte som tidigare utanför skolan i frågor som rör uppfostran utan får istället en ökad medverkan. Denna värdemässiga intention blir främst märkbar i reformen 1999 som uttrycker familjens betydelse, till exempel genom att skolans uppfostringsprogram ska accepteras av föräldrarna.

Slutligen kan sägas att de betydande åren avseende förändringar av de värdemässiga intentionerna med skolan de facto hade sina toppar 1991, vid införandet av den första Utbildningslagen efter kommunismens fall och 1999, då man påbörjar strukturella och ideologiska reformer av skolan.

Vad händer härnäst?

Polen är en ung demokrati som efter 60 år av ockupation och diktatur har fått chansen att välja sin egen väg och skapa sina egna institutioner. På grund av Polens kulturgeografiska närhet till Sverige och framtida EU-medlemskap är det som tidigare nämnts intressant att följa Polens utveckling på det studerade området.

Hur stora rockader kan ett land tillåta sig att göra i sina stora institutioner, som till exempel skolan? Även om Polen helt bytt politiskt system har man till slut – förvisso med skiftande framgång – på en del områden lyckats förändra intentioner med institutionerna. Man kan fråga sig om det hade varit lättare eller svårare att genomföra dessa förändringar i ett politiskt system som har en historia som präglats av politisk stabilitet. Polen lyckades på ett remarkabelt sätt behålla vissa grundbultar i sin nationella själ. Vissa, djupt förankrade hos folket, andra inte. De utopolitiska institutionerna har varit en stor del av detta bevarande och bevisar att ett land, oberoende av politisk ledning, genom dessa institutioner kan bevara en nationell identitet. Då landet möter nya förhållanden kan identiteten ibland vara bra, ibland dålig. Vad den katolska kyrkans inflytande kommer att innebära i förlängningen för Polen blir troligtvis inte en helt oproblematisk process. Där traditionens och modernitetens motsattpar antagligen kommer att skapa konflikter.

Dagens värdemässiga intentioner med skolan pekar alltså på att Polens starka kulturhistoriska arv har haft stor betydelse även 13 år efter uppgörelsen med det förflutna. Frågan är hur det historiska arvet kommer att gestalta sig i fortsättningen. Särskilt intressant blir detta i närmandet till den Europeiska Unionen. Kommer de nationalistiska och katolska strömningarna förbli den styrande värdegrunden och hur kommer det i så fall att påverka de länder som är medlemmar av unionen? Om det europeiska projektet fortsätter att utvecklas och till slut inkluderar utbildningsfrågor och sociala frågor, kommer Polen att få ställa in sig i ledet eller stå utanför eller om möjligt deklarerera *vad* som ska gälla?

Trots sidor som visar att elevens ökade inflytande och ett nytänkande i undervisningen som i större grad än tidigare utgår från elevens behov finns det samtidigt tendenser som pekar i motsatt riktning. En skola som indirekt sanktionerar en allomfattande katolicism kan i det långa loppet inverka negativt på religionsfriheten. Baksidan av den allenarådande marknadsekonomin förklaras ibland i nymoraliska termer. De sociala problemen tolkas som

resultatet av “en bristande uppfostran” eller “moraliskt förfall” och framtvingar ofta ogenomtänkta lösningar. Istället för att försöka hitta de verkliga orsakerna till problemen.

Den politiska maktkampen i Polen efter självständigheten har varit märkbar. Kommer instabiliteten i politiken i allmänhet och de värdemässiga intentionerna med skolan i synnerhet att fortskrida under de närmaste 10 åren? Eller kommer Polen att få den av många efterfrågade stabiliteten?

Svaret på den frågan kan delvis sökas i Bourdieus teori om utbildningssystemet som säger att skolan är ett organ som är framträdande i reproduktionen och fördelningen av positioner inom det sociala rummet. Med andra ord är utbildningen central för hur det kapitalistiska samhället reproducerar klasstratifieringen (Andersen & Kaspersen, 1999:377). Med denna förklaring kommer förändringen av det polska utbildningssystemet förmodligen att medföra ett ökat motstånd från de människor som idag innehar maktpositioner i samhället och därmed bidra till en ökad instabilitet.

Avslutningsvis kan sägas att om den polska skolan misslyckas med sina uppgifter blir följden en försvagad demokrati där besluten riskerar att sakna en kunskapsförankring vilket direkt eller indirekt leder till kortsiktiga och långsiktiga problem både för enskilda individer och samhället som enhet. I ett socialt perspektiv innebär detta att de värden och maktresurser som skolan lyckas eller misslyckas att förmedla till sina elever skapar den kontext i vilken framtidens sociala problem definieras. Dessutom kan denna kontext i hög grad bidra till vilka av dagens elever som kommer att få svårare att göra sina röster hörda, eller i värsta fall hamna helt utanför samhället.

“The ignorance of one voter
in a democracy impairs the security of all.”

John F Kennedy, Vanderbilt University, 1963

Källförteckning

Monografier

Albert, Andrzej (1994) *Najnowsza historia Polski 1914 – 1993*. London: Puls Publications.

Andersen, Heine och Kaspersen, Lars Bo (1999) *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.

Bergmark, Åke (1998) *Nyckelbegrepp i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Buk-Berge, Elisabeth (1997) *Oppdragelse til frihet – skolens oppgave i Polens unge demokrati*. Oslo: Pedagogisk forskningsinstitut

Crawford, Keith East (1996) *Central European Politics Today*. Manchester: Manchester University Press.

East, Roger (1992) *Revolutions in Eastern Europe*. London: Pinter Publishers.

Fizman, Joseph R. (1972) *Revolution and Tradition in People's Poland – Education and socialisation*. Princeton: Princeton University Press.

Hirsch, David W. och Ross, E.Wayne (2000) *Democratic Social Education – Social Studies for Social Change*. New York: Falmer Press.

Konarzewski, Krzysztof (2001) *Szkolnictwo w pierwszym reformy roku systemu oswiaty*. Warszawa: Instytut spraw publicznych.

Milosz, Czeslaw (1981) *Mitt Europa*. Brombergs: Uppsala.

Payne, Malcolm (1997) *Modern Social Work Theory*. Basingstoke: Macmillan.

Radziewicz-Winnicki, Andrzej (1998) *Educational Changes: The Basic and Real Facts of Traditional Continuity in Post-Communist Poland*. Katowice: University of Silesia

Robson, Colin (1993) *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. Oxford: Blackwell.

Antologier

Gerner, Kristian (1999) "Polen och Ungern i det nya Europa" i Karlsson, K., red.: *Östeuropa – Länder på skilda vägar*. Moheda: Fontes.

Jasinska-Kania, Aleksandra (2000) Poland: "The 'Christ' of Nations" i Hagendoorn, L., red.: *European Nations and Nationalism – Theoretical and Historical Perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing.

Kuusela, Kimmo (1994) "The founding electoral systems in Eastern Europe, 1989-91" i Pridham, G och Vanhanen, T., red.: *Democratisation in Eastern Europe – domestic and international perspectives*. London: Clays.

Officiella tryck

Polska Utbildningslagen 1991: www.sejm.se (Polens motsvarighet till svenska riksdagen.se)

Förvaltningsreformen 1998: www.sejm.se

Den nya generella utbildningsplanen 1998: www.men.waw.pl (Utbildningsministeriets hemsida i Polen)

Polska Författningen 1997: www.sejm.se

Lärlagen 1998: www.men.waw.pl

Polens motsvarighet till svenska riksdagen, transkriberade debatter (under www.sejm.se):
<http://ks.sejm.gov.pl:8009/forms/kad.htm>

Mirosław, Handke, talet i fulltext (Utbildningsminister, 1997-2001): www.men.waw.pl

Internet

Länk på FN: s hemsida, Mänskliga rättigheter: (www.un.org).

War on Poverty, talet i fulltext: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1964johnson-warpoverty.html>

John F Kennedy, Vanderbilt University, 1963, talet i fulltext: A&B Public Speakings hemsida: www.abacon.com/pubspeak/histsit.html

Dudek, Antoni (Doktor i statsvetenskap vid Jagielonski University): www.wybory.interia.pl

Eurydice. Ett europeisk informationsnätverk i allt inom utbildning. *Poland 1999*: www.eurydice.org

Intervjuer

Marta Pietrzak, (lärare, Grundskola nr. 7, Warszawa). Bandinspelad intervju den 27 november 2001.

Grazyna Napieralska, (skolpedagog, Grundskola nr.13, Warszawa). Bandinspelad intervju den 28 november 2001.

Krystyna Pilacinska-Pikus (skolrektor, Grundskola nr 7, Warszawa). Bandinspelad intervju den 29 november 2001.

Lidia Utrat-Milecka (skolpedagog, Grundskola nr.7, Warszawa). Bandinspelad intervju den 29 november 2001.